

Zmiany poziomu aspiracji edukacyjnych młodzieży jako efekt adaptacji do nowych warunków społeczno-ekonomicznych

Wprowadzenie

System oświatowy w Polsce jest jednym z tych obszarów społeczeństwa, który w ostatnich 20 latach zmieniał się szczególnie dynamicznie. Transformacji podlegały zarówno struktury organizacyjne (m.in. sieć szkolna, wprowadzono nowe zewnętrzne systemy egzaminowania uczniów, w tym nowy sposób organizacji matury i rekrutacji na uczelnie wyższe), jak i postawy młodzieży wobec edukacji (np. znacząco wzrosły aspiracje edukacyjne i poziom wykształcenia Polaków, a edukacja zaczęła być postrzegana jak istotny kapitał, w który warto inwestować).

Aby jednak dobrze zrozumieć i interpretować przekształcenia zachodzące w edukacji, w tym również w poziomie aspiracji edukacyjnych, niezbędne jest dostrzeżenie tego, co zmieniało się, i ciągle się zmienia, poza nią w szeroko rozumianym otoczeniu społeczno-ekonomicznym. To ono bowiem w znaczącym stopniu determinuje tak zachowania młodzieży, jak i poczynania władz oświatowych. Wśród czynników, które przynajmniej dla porządku należy wymienić znajdują się: procesy modernizacji gospodarki oraz fluktuacje koniunktury gospodarczej, które wpływają na podaż i popyt na różne kwalifikacje i zawody; lokalne uwarunkowania rynku pracy – ze specyfiką poszczególnych segmentów gospodarczych, i wreszcie zmiany demograficzne, które w znaczącym stopniu determinują postawy młodzieży, a także decyzje władz oświatowych.

Papierkiem lakmusowym owych zmian, dzięki którym możemy wypowiedać się nie tylko o systemie edukacyjnym, ale również o nadchodzących tendencjach na rynku pracy, wydają się być aspiracje edukacyjne młodzieży szkolnej. To właśnie ich analiza jest głównym celem, który postawiłem przed sobą w tym tekście. Interesuje mnie to, jak w ostatnich latach zmienił się

poziomu aspiracji edukacyjnych i co za tym stało? Kto zamierza zakończyć edukację na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej, a kto na studiach? Co jest głównym czynnikiem różnicowania: miejsce zamieszkania czy status społeczno-zawodowy rodziny pochodzenia?

Artykuł bazuje na wynikach badań przeprowadzonych w 2003 i 2009 roku wśród uczniów toruńskich szkół ponadgimnazjalnych¹. Badaniem objęto pełną populację uczniów I klas wszystkich typów szkół ponadgimnazjalnych. Badana zbiorowość liczyła w 2003 roku 3740 osób, a w 2009 roku było ich 3019. Zastosowano technikę ankiety audytoryjnej. Badanie zostało zrealizowane przy współpracy studentów Instytutu Socjologii UMK w Toruniu. Zasadniczym jego celem była próba zdiagnozowania mechanizmów selekcji na przejściu z gimnazjum do szkoły ponadgimnazjalnej, procesów wewnętrznego różnicowania się szkolnictwa tego poziomu oraz planów i aspiracji edukacyjnych młodzieży odnośnie dalszego kształcenia. Pomysł badania i jego zakres nawiązuje do tradycji tzw. badań toruńskich zapoczątkowanych w latach 70. przez prof. Zbigniewa Kwiecińskiego.

Słów kilka o znaczeniu aspiracji edukacyjnych

Przedmiotem artykułu są zmiany w poziomie aspiracji edukacyjnych młodzieży oraz ich społeczno-środowiskowe uwarunkowania. Dlaczego akurat aspiracje? Po pierwsze, dlatego że pokazują odmienne preferencje jednostek odnośnie pewnych wartości i celów, do których one dążą. Na podstawie analizy aspiracji jesteśmy w stanie określić główne orientacje życiowe ludzi, ich zmiany w czasie, a w konsekwencji przemiany wartości istotnych z perspektywy funkcjonowania całości systemu społecznego. Po drugie, dlatego że mówią nam o mechanizmach realnej i potencjalnej ruchliwości w strukturze społecznej, a tym samym o realnych bądź potencjalnych nierównościach generowanych przez tę strukturę. Aspiracje mogą być zatem doskonałym predyktorem przepływu jednostek przez strukturę społeczną (np. przez system edukacyjny, strukturę zawodową). Po trzecie, pozwalają określić mechanizmy (potencjalnej) selekcji i autoselekcji w obrębie systemu oświatowego i struktury zawodowej. Pokazują nam kierunki i mechanizmy przepływu jednostek z różnych środowisk społecznych, o różnym pochodzeniu społecznym. Po czwarte wreszcie, dlatego że

1 W 2003 roku badanie zrealizowane zostało przez Jarosława Domalewskiego i Piotra Mikiewiczza. Jego zasadnicze wyniki zostały opublikowane rok później w książce ich autorstwa: *Młodzież w zreformowanym systemie szkolnym*, Warszawa 2004.

zmiany w aspiracjach edukacyjnych mogą być doskonałym wskaźnikiem trendów na rynku pracy. Dzieje się tak, dlatego iż młodzież poprzez określenie swoich aspiracji i planów edukacyjnych wskazuje na realne oraz potencjalne kierunki zmian w popularności określonych typów szkół, kierunków kształcenia, a docelowo zawodów. Jest to wiedza o tyle istotna, że postawy młodzieży znacząco ubiegają działania instytucji formalnych, w tym kontekście całego systemu oświatowego. Innymi słowy aktywność jednostek – uczniów, wyprzedza aktywność instytucji – szkół.

W socjologii zwykło się definiować aspiracje jako dominujące potrzeby, dążenia, wartości i zainteresowania jednostki czy grupy objęte silnie umotywowanym zamiarem realizacji, mające jednak wyraźne odniesienie w obiektywnej rzeczywistości: biografii, procesie socjalizacji, środowisku zamieszkania, społecznym pochodzeniu jednostki bądź grupy. Aspiracje stosunkowo często są przedmiotem badań w obrębie nauk społecznych. Wynika to zarówno z tego, że stosunkowo łatwo można wskaźnikować to zagadnienie, jak i z wagi, jaką przywiązuje się do tych badań w naukach społecznych. W terminie aspiracje nacisk położony jest przede wszystkim na werbalizację przez jednostkę swoich preferencji odnośnie ważnych w jej życiu wartości bądź dążeń (komponent behawioralny słowny/deklaratywny). Mówiąc o aspiracjach, mamy na myśli przede wszystkim pewne ogólne – jakkolwiek mocno umotywowane – cele, wartości, do których jednostka dąży bądź chce dążyć. Waga aspiracji wynika jednak przede wszystkim z tego, że zazwyczaj przekształcają się w konkretne plany.

Poziom aspiracji edukacyjnych młodzieży i jego uwarunkowania

Wyniki przeprowadzonych badań wyraźnie wskazują, że aspiracje edukacyjne młodzieży znacząco zmalały. W ciągu 6 lat – w okresie, w którym nastąpiły pomiary – zwracają uwagę przede wszystkim cztery tendencje. Po pierwsze, znaczący renesans zasadniczych szkół zawodowych. Badania wskazują, że odsetek młodzieży planującej kształcenie w tego typu szkołach ponadgimnazjalnych zwiększył się ponad trzykrotnie z 0,8 do 2,6%. Po drugie, widoczny jest odwrót od aspiracji sięgających magisterium. Odsetek młodzieży zainteresowanej zdobyciem co najmniej stopnia magistra zmalał w badanych 6 latach o 8,1%. Po trzecie, wzrosła liczba młodzieży, która zamierza zakończyć edukację na I stopniu studiów wyższych, a więc na poziomie licencjatu. Po czwarte, wciąż na bardzo wysokim poziomie kształtują się aspiracje wykraczające poza zdobycie magisterium. Coraz więcej młodzieży chce ukoń-

czyć drugi kierunek studiów, dodatkowe studia MBA bądź zdobyć stopień doktora, tzw. magisterium plus (patrz: tabela 1, s. 76).

Opisywane zmiany w poziomie aspiracji edukacyjnych młodzieży bez wątpienia są ze sobą ściśle związane. Ich wspólnym mianownikiem jest zmiana w postrzeganiu przez młodzież wartości wykształcenia. Jest ona efektem adaptacji młodzieży do nowego, wciąż się zmieniającego, kontekstu społeczno-gospodarczego, w którym przyszło jej funkcjonować. Ów kontekst tworzą przede wszystkim sygnały płynące z rynku pracy. Jest on zasadniczym punktem odniesienia dla sposobu kształtowania własnej kariery edukacyjnej, a w dalszym planie również kariery zawodowej. Wśród tych sygnałów należy wymienić przede wszystkim: wzrost zapotrzebowania na zawody robotnicze – w znacznej mierze wynikający z intensywniej modernizacji kraju, znaczący wzrost bezrobocia wśród absolwentów wyższych uczelni oraz związane z tym coraz częstsze podejmowanie przez absolwentów tych szkół pracy na stanowiskach niewymagających dyplomu wyższej uczelni, tzw. zjawisko przeedukowania (*overeducated*).

Procesy te były zatem pewną reakcją na postępującą dewaluację wartości wykształcenia, zwłaszcza zaś dyplomu akademickiego, oraz efektem pragmatyzacji świadomości młodzieży, która racjonalnie ocenia możliwości znalezienia pracy odpowiadającej zarówno oczekiwaniom płacowym, jak i aspiracjom życiowym. Zatem niższy poziom aspiracji edukacyjnych należałoby interpretować jako przejaw racjonalnej analizy potencjalnych zysków i strat będących konsekwencją wyborów edukacyjnych. Z perspektywy młodego człowieka planującego swoją drogę edukacyjną i zawodową lepszym (bardziej pragmatycznym) wyborem jest coraz częściej zdobycie wykształcenia na niższym poziomie, ale dającego szansę na znalezienie pracy, aniżeli dłuższa ścieżka edukacyjna dająca wyższe wykształcenie, ale niezapewniająca pracy i płacy adekwatnej do wysiłku włożonego w jego zdobycie. Jest tak zarówno w przypadku wyborów zasadniczych szkół zawodowych, głównie w zastępstwie niefilialnych liceów profilowanych, jak i kształcenia na poziomie licencjatu, zamiast studiów magisterskich. Pamiętać jednak należy, że w obu przypadkach niebagatelne znaczenie miały przemiany instytucjonalne. W przypadku zasadniczych szkół zawodowych była to polityka oświatowa prowadzona zarówno przez MEN, jak i organy zarządzające szkołami, zmierzająca do ich likwidacji na rzecz liceów profilowanych, co z kolei powodowało „podgrzewanie” aspiracji edukacyjnych uczniów. W przypadku szkolnictwa wyższego natomiast istotne znaczenie miało przyjęcie ustaleń bolońskich i podział studiów wyższych magisterskich na dwa stopnie. Niższy poziom aspiracji edukacyjnych na tym szczeblu świadczyć może o tym, że coraz częściej wybierane są studia li-

Tabela 1. Poziom aspiracji edukacyjnych w rejonie toruńskim – dynamika zmian (w %)

Poziom aspiracji edukacyjnych	2003	2009
Zasadnicze zawodowe	0,8	2,6
Średnie, pomaturalne	23,0	24,7
Licencjat	12,5	17,1
Magisterium	44,3	34,2
Magisterium plus	19,5	21,5
Ogółem	100,0	100,0

Źródło: badania „Młodzież w zreformowanym systemie szkolnym”, Toruń 2003 r., „Młodzież szkolna – kariera edukacyjna i plany na przyszłość”, Toruń 2009 r.

cencjackie, co w pewien sposób jest spowodowane popularnością szkół niepublicznych, coraz rzadziej zaś magisterskie – *de facto* takie też były intencje wprowadzających to rozwiązanie. Wydaje się, że właśnie ta zmiana mogła przyczynić się do systematycznego „schładzania” aspiracji edukacyjnych młodzieży, która, widząc coraz mniejsze zyski z uzyskania dyplomu magistra, coraz częściej decyduje się na zakończeniu edukacji na poziomie licencjatu.

Spoleczne i środowiskowe uwarunkowania aspiracji edukacyjnych

Poziom aspiracji edukacyjnych młodzieży spadł we wszystkich środowiskach zamieszkania, niezależnie od ich wielkości i typu. Zarówno na wsi, jak i w mieście znacznie częściej młodzież ze wszystkich środowisk zamierza kończyć edukację na zasadniczej szkole zawodowej, a znacznie rzadziej na poziomie magisterium. Nieco częściej zaś – również we wszystkich typach środowisk – myśli o kształceniu się na poziomie wyższym, aniżeli magisterium. Jednak zmiany w poziomie aspiracji edukacyjnych nie zaszły równomiernie w każdym z wyróżnionych typów miejsca zamieszkania. Aspiracje edukacyjne do najwyższego wyróżnionego poziomu – magisterium plus (studia doktoranckie, studia MBA, itp.) wzrosły w ciągu 6 lat we wszystkich typach środowisk. Najwięcej, bo aż o 4% w małych i średnich miastach (z 23,8% do 27,8%), następnie w dużych miastach powyżej 100 tysięcy mieszkańców o 2,9% (z 20,2% do 23,1%), a najmniej na obszarach wiejskich, bo zaledwie o 0,3% (z 16,8% do 17,1%) (patrz: tabela 2, s. 77). Gdy spojrzymy *en bloc* na aspiracje do poziomu co najmniej magisterium, to zauważymy podobną sytuację, poziom aspiracji edukacyjnych wyraźnie spadł we wszystkich grupach młodzieży. Wśród młodzieży wiejskiej –

aż o 8,4% (z 56,7% do 48,3%), wielkomięskiej – o 7,1% (z 66,0% do 58,9%), a wśród młodzieży z małych i średnich miast o 5,9% (z 74,3% w 2003 roku do 68,4% w 2009). Zwraca uwagę to, że w ciągu 6 lat, pomiędzy 2003 a 2009 rokiem, dystanse międzysrodowiskowe w poziomie aspiracji edukacyjnych młodzieży uległy pewnym zmianom. I tak młodzież wiejska wyraźnie traci w porównaniu z młodzieżą z małych i średnich miast – różnica w aspiracjach do magisterium i magisterium plus zwiększyła się o 3,5% (z 16,6% do 20,1%). Z kolei w stosunku do młodzieży wielkomięskiej analogiczna różnica zwiększyła się o 1,3% (9,3% do 10,6%). Zwiększyła się również różnica w poziomie aspiracji edukacyjnych do magisterium i magisterium plus między młodzieżą z dużych miast a tą z miast o małej i średniej wielkości. O ile w 2003 roku wynosiła jeszcze zaledwie 8,3%, o tyle w 2009 roku było to już 9,5%.

Tabela 2. Poziom aspiracji edukacyjnych w rejonie toruńskim – dynamika zmian w obrębie środowiska zamieszkania (w %)

Poziom aspiracji edukacyjnych	Miejsce zamieszkania					
	2003			2009		
	Wieś	Małe lub średnie miasto	Duże miasto	Wieś	Małe lub średnie miasto	Duże miasto
Zasadnicze zawodowe	1,1	–	0,7	3,7	2,1	1,8
Średnie, pomaturalne	29,1	12,6	21,2	28,4	10,7	23,9
Licencjat	13,1	13,0	12,1	19,5	18,7	15,5
Magisterium	39,9	50,5	45,8	31,2	40,6	35,8
Magisterium plus	16,8	23,8	20,2	17,1	27,8	23,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania „Młodzież w zreformowanym systemie szkolnym”, Toruń 2003 r., „Młodzież szkolna – kariera edukacyjna i plany na przyszłość”, Toruń 2009 r.

Analogiczna tendencja widoczna jest w aspiracjach edukacyjnych do najniższego poziomu wykształcenia, zasadniczego zawodowego i średniego. Zdecydowanie najczęściej edukację na poziomie wykształcenia średniego bądź niższego zamierza zakończyć młodzież wiejska, najrzadziej uczniowie z małych i średnich miast. Do wykształcenia co najwyżej średniego aspiruje niemal co trzeci (32,1%) spośród mieszkańców wsi, co czwarty (25,7%) spośród mieszkańców dużego miasta i jedynie co ósmy (12,8%) małego lub średniego

miasta. W przypadku młodzieży wiejskiej, w badanym okresie 6 lat, zwiększył się nieco odsetek młodzieży aspirującej do wykształcenia co najwyżej średniego (z 30,2% do 32,1%), chociaż należy zauważyć, że relatywnie bardzo wyraźnie wzrósł odsetek zamierzających kształcić się w zasadniczych szkołach zawodowych – z 1,1% do 3,7%, a zatem dwu i półkrotnie. Nie zmienił się natomiast odsetek młodzieży z małych i średnich miast chcącej zakończyć edukację na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej lub szkoły średniej – zamiary takie deklarował co ósmy szesnastolatek zamieszkujący takie miejscowości. Szczególnie znaczące zmiany zaszły w grupie młodzieży wielkomiejskiej, nastąpił wyraźny wzrost odsetka osób aspirujących do wykształcenia średniego bądź zasadniczego zawodowego – z 21,9% do 25,7%.

Istotne znaczenie dla interpretacji przedstawionych wyników ma specyfika badanej zbiorowości. Badanie było realizowane w szkołach ponadgimnazjalnych zlokalizowanych w Toruniu, a więc w dużym mieście. Wśród badanych znalazła się również młodzież zamieszkująca obszary wiejskie – w 2003 roku stanowiła ona 28,6% ogółu badanej zbiorowości, a w 2009 roku 33,9%. Wynika to z naturalnego efektu przyciągania osób z obszarów zlokalizowanych w strefie podmiejskiej do szkół miejskich. W ciągu 6 lat, które dzielą oba pomiary, odsetek młodzieży wiejskiej uczęszczającej do szkół w Toruniu zwiększył się o 5,3%. To najprawdopodobniej wynik procesów migracyjnych mieszkańców Torunia do strefy podmiejskiej formalnie zlokalizowanej na obszarach wiejskich. Tendencja ta ma charakter uniwersalny i obserwowana jest w niemal wszystkich większych miastach.

Proces ten jest związany pośrednio z kwestią większej dostępności kształcenia dla młodzieży w dużych miastach, a bezpośrednio z możliwością wyboru bardzo zróżnicowanej oferty szkolnej, którą proponuje miasto uczniom i ich rodzicom. Owo zróżnicowanie oferty szkolnej dużych miast widoczne jest zarówno, jeżeli chodzi o typy szkół i ich profile (licea ogólnokształcące, technika i inne szkoły mające charakter zawodowy), jak i ich jakość, całe spectrum szkół od tych najlepszych przyjmujących jedynie uczniów o najwyższych wynikach na egzaminach zewnętrznych, aż po te nieprowadzące żadnej selekcji. Z kolei obszary podmiejskie wokół dużego miasta charakteryzują się zazwyczaj skromną i jednowymiarową, pod względem dostępnych kierunków i profili kształcenia, ofertą szkolną. Na terenach wiejskich jest zlokalizowanych stosunkowo niewiele liceów ogólnokształcących. Zwykle mieszczą się tam szkoły zawodowe – częściej zasadnicze zawodowe, aniżeli technika.

Znacznie częstszy zamiar zakończenia edukacji na zasadniczej szkole zawodowej na wsiach oraz w mniejszych miejscowościach wynikać może też

z bardziej pragmatycznego podejścia do wyboru szkoły i zawodu przez mieszkańców tych miejscowości. Wydaje się, że zdecydowanie łatwiej znaleźć pracę na wsi lub w małym mieście, mając wykształcenie zawodowe, aniżeli ogólne, również na poziomie maturalnym, bądź posiadając dyplom ukończenia studiów wyższych. Wynika to z niewielkiej liczby odpowiednich ofert w miejscowościach tej wielkości, które często ograniczają się do lokalnej administracji (np. urzędu gminy) czy szkoły.

W komentarzu należy też zwrócić uwagę na wysokie (najwyższe, jeżeli chodzi o wyróżnione środowiska zamieszkania) aspiracje edukacyjne młodzieży z małych miast. Ów fenomen małych miast wynikać może z funkcji i specyfiki funkcjonowania lokalnych społeczności, które aspirują do odgrywania znaczącej roli w życiu mieszkańców, często dbają o lokalną tożsamość, tworząc silne więzi społeczne pomiędzy mieszkańcami oraz miejscem zamieszkania. Są to zatem często ośrodki stwarzające dobre warunki do życia, w których osiedlają się osoby o różnej proveniencji społecznej, co sprzyja podnoszeniu kapitału kulturowego lokalnego środowiska, a to z kolei wpływa na „podgrzewanie” aspiracji edukacyjnych i życiowych młodych ludzi.

Istotnym elementem, o którym należy wspomnieć, jest również to, że zróżnicowanie aspiracji edukacyjnych w obrębie środowiska zamieszkania jest w dużej mierze odzwierciedleniem zróżnicowania statusowego w obrębie każdego ze środowisk. Przyglądając się rozkładowi aspiracji edukacyjnych w obrębie dwóch skrajnych środowisk zamieszkania (wieś i duże miasto) z uwzględnieniem zróżnicowania statusowego, można zauważyć, że różnice międzyśrodowiskowe w obrębie odpowiednich statusów są relatywnie niewielkie bądź ich nie ma. A zatem poziom aspiracji edukacyjnych młodzieży z różnych typów środowisk zamieszkania jest zbliżony, jeżeli uwzględnimy status rodziny pochodzenia. W 2003 roku poziom aspiracji edukacyjnych młodzieży zamieszkującej na wsi oraz w dużych miastach z uwzględnieniem różnic statusowych był niemal identyczny. Młodzi ludzie wywodzący się z rodzin o niskim statusie zamieszkujący na wsi oraz w dużych miastach charakteryzowali się podobnym poziomem aspiracji edukacyjnych. Niemal analogiczna sytuacja zachodziła w przypadku młodzieży wywodzącej się rodzin o wysokim statusie w obu tych środowiskach. Drobnym wyjątkiem stanowiła kategoria aspiracji edukacyjnych do magisterium plus, do której nieco częściej (o 4,5%) aspirowała młodzież wielkomiejska, aniżeli wiejska (patrz: tabele 3 i 4, s. 81).

Przyjrzyjmy się, jakie zmiany w tym obszarze zaszły w okresie pomiędzy 2003 a 2009 rokiem. W przypadku młodzieży wiejskiej nastąpił wyraźny wzrost aspiracji do najniższego poziomu wykształcenia, więc do zasadniczego

zawodowego. Wśród uczniów wywodzących się z rodzin o niskim bądź średnim statusie społecznym zamieszkujących na wsi nastąpiło aż czterokrotne zwiększenie odsetka młodzieży zamierzającej zakończyć edukację na poziomie zasadniczym zawodowym. Z kolei w przypadku młodych ludzi wywodzących się z rodzin o niskim bądź średnim statusie, lecz zamieszkujących w dużym mieście nastąpiło trzykrotne zwiększenie odsetka uczniów aspirujących do niższego poziomu wykształcenia. W obu środowiskach młodzież pochodząca z rodzin o wysokim statusie społecznym nie zamierzała kończyć edukacji na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej – taka sytuacja zaistniała również w 2003 roku. Największy spadek aspiracji edukacyjnych odnotowano w grupie aspirujących do magisterium – jest tak zarówno wśród młodzieży wiejskiej, jak i wielkomiejskiej. Jednak w obu środowiskach dostrzec można odmienne tendencje, jeżeli uwzględnimy różnicowanie statusowe. W przypadku młodzieży wiejskiej wyraźnie możemy zauważyć, że spadek odsetka uczniów aspirujących do wykształcenia wyższego magisterskiego jest tym większy, im wyższy jest status rodziny pochodzenia. W przypadku osób wywodzących się z rodzin o niskim statusie pomiędzy 2003 a 2009 rokiem nastąpiło zmniejszenie odsetka aspirujących do magisterium o 8,1%, wśród wywodzących się z rodzin o średnim statusie o 10,0%, a z rodzin o wysokim statusie aż o 22,5%. Z kolei odsetek młodzieży wielkomiejskiej aspirującej do magisterium również znacząco spadł, jednak zmiana była relatywnie proporcjonalna w każdej z wyróżnionych grup statusowych (10,3% wśród młodzieży o niskim statusie rodziny pochodzenia, 13,4% o średnim statusie i 9,1% o wysokim statusie).

Należy jednak zwrócić uwagę, że w przypadku młodzieży wywodzącej się z rodzin o niskim i średnim statusie zamieszkującej zarówno na wsi, jak i w mieście zmniejszenie odsetka zamierzających zakończyć edukację na poziomie magisterium pomiędzy 2003 a 2009 rokiem związane było tylko i wyłącznie z obniżeniem aspiracji edukacyjnych. W tym okresie z grupy młodzieży wywodzącej się z rodzin o niskich bądź średnich statusach, która aspirowała do poziomu magisterium, nastąpił odpływ do grup charakteryzujących się znacznie niższym poziomem aspiracji edukacyjnych: licencjat oraz średnie, pomaturalne czy zasadnicze zawodowe. Młodzież wiejska o niskim statusie rodziny pochodzenia aspirująca do magisterium przeważnie obniżała aspiracje do poziomu licencjatu (wzrost odsetka o 5,1%) oraz zasadniczej szkoły zawodowej (wzrost o 5,1%). Z kolei w przypadku młodzieży wiejskiej wywodzącej się z rodzin o średnim statusie zmniejszenie poziomu aspiracji z magisterium do licencjatu wyniosło 7,4%, wykształcenia średniego, pomaturalnego 3,3%, a zasadniczego zawodowego 1,8% (patrz: tabela 3, s. 81). Można zatem zauważyć, że aspiracje educa-

cyjne młodzieży wiejskiej o niskim i średnim statusie rodziny pochodzenia spały przeważnie o jeden poziom, z magisterium do licencjatu.

Tabela 3. Poziom aspiracji edukacyjnych młodzieży wiejskiej a status rodziny pochodzenia (w %)

Aspiracje edukacyjne	Status rodziny pochodzenia					
	2003			2009		
	Niski	Średni	Wysoki	Niski	Średni	Wysoki
Zasadnicze zawodowe	1,5	0,6	–	6,6	2,4	–
Średnie, pomaturalne	42,3	21,0	2,4	41,8	24,3	9,1
Licencjat	13,7	14,2	4,8	18,8	21,6	14,4
Magisterium	31,8	44,1	61,9	23,7	34,1	39,4
Magisterium plus	10,7	20,0	31,0	9,1	17,6	37,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania „Młodzież w zreformowanym systemie szkolnym”, Toruń 2003 r., „Młodzież szkolna – kariera edukacyjna i plany na przyszłość”, Toruń 2009 r.

Tabela 4. Poziom aspiracji edukacyjnych młodzieży z dużych miast a status rodziny pochodzenia (w %)

Aspiracje edukacyjne	Status rodziny pochodzenia					
	2003			2009		
	Niski	Średni	Wysoki	Niski	Średni	Wysoki
Zasadnicze zawodowe	2,1	0,3	–	6,4	1,0	–
Średnie, pomaturalne	43,0	18,5	3,3	48,9	26,4	5,7
Licencjat	15,0	13,4	5,2	15,9	19,1	9,8
Magisterium	30,5	48,7	56,0	20,2	35,3	46,9
Magisterium plus	9,4	19,1	35,5	8,6	18,2	37,6
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania „Młodzież w zreformowanym systemie szkolnym”, Toruń 2003 r., „Młodzież szkolna – kariera edukacyjna i plany na przyszłość”, Toruń 2009 r.

Analogiczne tendencje widoczne są wśród młodzieży wielkomiejskiej o aspiracjach edukacyjnych na poziomie magisterium w 2003 roku. Przepływy uczniów o niskim i średnim statusie nastąpiły w 2009 roku przede wszystkim

do kategorii aspiracji edukacyjnych niższych o dwa poziomy, z magisterium na poziom szkoły średniej bądź szkoły pomaturalnej. Zmiany są znaczące i w przypadku młodzieży wielkomiejskiej o aspiracjach do poziomu wykształcenia średniego, pomaturalnego oraz zasadniczego zawodowego wynoszą ogółem 10,2% – dla osób o niskim statusie oraz 8,6% – z rodzin o średnim statusie (patrz: tabela 4, s. 81). Zatem zmiany w poziomie aspiracji edukacyjnych młodzieży wielkomiejskiej dla tych dwóch najniższych poziomów kształcenia są dwa razy większe aniżeli w przypadku młodzieży wiejskiej.

Próbując wyjaśnić te różnice, skupiłbym się na znaczeniu wykształcenia dla młodzieży wiejskiej wywodzącej się rodzin o niższych statusach społecznych. Wyraźne obniżenie aspiracji edukacyjnych jest elementem strategii racjonalizacji własnej postawy życiowej. Jednak racjonalizacja ta jest relatywizowana względem wartości nadawanej wykształceniu. Przy czym nie chodzi tutaj o instrumentalny stosunek do wykształcenia, lecz o jego wymiar autoteliczny. Najprawdopodobniej młodzież ta reaguje na sygnały płynące z rynku pracy znacznie mniej radykalnie aniżeli młodzież wielkomiejska o niższych statusach. Jest to spowodowane większą wartością wykształcenia na obszarach wiejskich, która wynika z wysokiego prestiżu nadawanego edukacji i poświadczającym je formalnym certyfikatом (dyplom ukończenia studiów wyższych).

Nieco odmienną tendencję dostrzec można wśród młodzieży zarówno ze wsi, jak i z dużych miast o wysokim statusie społecznym rodziny pochodzenia. Część tej grupy zwiększyła pomiędzy 2003 a 2009 rokiem poziom aspiracji edukacyjnych. W przypadku młodzieży wiejskiej odsetek aspirujących do magisterium plus zwiększył się aż o 6,1%, w przypadku młodzieży wielkomiejskiej o 2,1% (patrz: tabele 3 i 4, s. 81). Innymi słowy młodzi ludzie zarówno ze wsi, jak i przede wszystkim z dużych miast wywodzący się z rodzin o wysokim statusie zwiększyli aspiracje edukacyjne, jeszcze bardziej dystansując się od młodzieży o niższych statusach społecznych. Tym samym zwiększyli swoją przewagę na rynku edukacyjnym nad młodzieżą gorzej sytuowaną społecznie, tzw. efekt Mateusza.

Podsumowanie

Bez wątpienia wykształcenie wciąż stanowi dla młodzieży ważną społeczną wartość. Młodzi ludzie mają bardzo wysokie aspiracje edukacyjne, jednak ich poziom pomiędzy 2003 a 2009 rokiem wyraźnie zmalał. Proces ten przebiegał wielotorowo. Z jednej strony, znacznie częściej młodzież zamierza zakończyć

edukację na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej. Z drugiej zaś, nastąpił wyraźny odwrót od studiów II stopnia (magisterium). Po trzecie, młodzież coraz częściej myśli o edukacji wykraczającej poza magisterium. Jej aspiracje sięgają poziomu dodatkowych studiów bądź doktoratu.

Prawdopodobnie jest tak, że młodzież zdaje sobie sprawę z postępującej inflacji dyplomu wyższej uczelni i chce zdobyć takie wykształcenie, które pozwoli jej zająć wysoką pozycję społeczną (osiągnąć wysoki status) – niekoniecznie uzyskując magisterium. Ta swoista racjonalizacja w szerszej perspektywie przejawia się w renesansie zasadniczych szkół zawodowych oraz techników, które cieszą się coraz większym zainteresowaniem, oraz likwidacji lub redukcji liceów profilowanych uważanych za mało atrakcyjne. Ma ona również odzwierciedlenie w planach dotyczących szkolnictwa wyższego, które ma problemy nie tylko za sprawą niżu demograficznego, ale również – jak widać na podstawie zaprezentowanych wyników badań – przez utratę wiarygodności w oczach młodzieży coraz niżej ceniącej dyplomy akademickie.

Warto jednak zwrócić uwagę na zróżnicowanie społeczne i środowiskowe wspomnianych tendencji. Jakkolwiek poziom aspiracji edukacyjnych spada we wszystkich środowiskach zamieszkania, to jednak różnice międzyśrodowiskowe wciąż istnieją. Ogólnie rzecz ujmując, poziom aspiracji edukacyjnych młodzieży wiejskiej i miejskiej wyrównuje się, jednak zauważalne są wzrastające dysproporcje na skrajach skali – coraz większe różnice między młodzieżą wiejską i miejską zachodzą w aspiracjach edukacyjnych do pozycji najniższych i najwyższych. Innymi słowy młodzież wiejska coraz częściej zamierza zakończyć edukację na poziomie zasadniczym zawodowym, a miejska na poziomie doktoratu bądź studiów podyplomowych.

Jeżeli jednak przyjrzeć się bliżej owemu zróżnicowaniu, to okaże się, że w znacznej mierze ma ono uzasadnienie w różnicach statusowych. Zmniejsza się przede wszystkim poziom aspiracji edukacyjnych młodzieży z rodzin o niskim bądź średnim statusie społecznym, a zwiększa tej wywodzącej się z rodzin o wysokim statusie społecznym. Tendencja ta widoczna jest zarówno na wsi, jak i w wielkim mieście. Przy czym w przypadku młodzieży wiejskiej, w obu sytuacjach, jest ona silniejsza.

Znacznie niższe aspiracje edukacyjne młodzieży można interpretować jako przejaw pragmatyczności, dostosowania się do nowej sytuacji społeczno-ekonomicznej. Podobnie zresztą należy traktować poziom aspiracji edukacyjnych młodzieży w 2003 roku. Zatem zarówno w 2003, jak i w 2009 roku aspiracje edukacyjne – jakkolwiek różne – były wyrazem racjonalności i pragmatyczności młodzieży. Zmienił się jednak w tym okresie kontekst i społeczne oto-

czenie edukacji – znacząco zmalała liczba uczniów pod wpływem niżu demograficznego, zmieniała się również w związku z tym struktura szkół, ewoluowała też sytuacja na rynku pracy. Wydaje się zatem, że młodzież, obserwując i systematycznie analizując otoczenia szkolne, dostosowywała swoje oczekiwania i aspiracje edukacyjne do owego kontekstu społeczno-ekonomicznego. Oceniając naszą rzeczywistość edukacyjną i kolejne reformy edukacyjne, można skonstatować, że zamiast bezrefleksyjnie podejmować decyzje o likwidacji pewnych typów szkół (np. zasadniczych zawodowych) stosowne władze, decydenci, powinni intensywniej przyglądać się zamiarom edukacyjnym młodzieży, która znacznie trafniej odczytuje aktualne trendy na rynku pracy i zapotrzebowanie na określone typy wykształcenia.

Bibliografia

Jarosław Domalewski, Piotr Mikiewicz, *Młodzież w zreformowanym systemie szkolnym*, Warszawa 2004.

Szkoła w procesie współtworzenia struktury społecznej – idea projektu międzynarodowych badań porównawczych „Preparing urban youth for further study and careers”

Niniejszy tekst wymyka się z ram z reguły przyjmowanych dla publikacji akademickich, jako że nie stanowi prezentacji zakończonego już projektu badawczego, ale przedstawia dopiero jego pomysł. Mówiąc ściślej, chciałbym tu omówić koncepcję międzynarodowych badań porównawczych nad funkcjonowaniem systemu oświaty i długotrwałych skutków procesów zachodzących w obrębie systemów szkolnych. Projekt dopiero się rozpoczyna i jest zaplanowany na kilka lat, na pierwsze wyniki przyjdzie poczekać przynajmniej rok. Niemniej, mam nadzieję, że warto podzielić się z czytelnikiem tym pomysłem, traktując niniejszy tekst jak pretekst do uporządkowania sposobu myślenia o badanej materii oraz otwarcia dyskusji nad propozycjami monitorowania działania oświaty i powstającymi na ich podstawie ideami konstruowania aplikacyjnych działań mających na celu poprawę jej funkcjonowania. Tak oto wymykam się z klasycznie zdefiniowanego pola akademii, której przedstawiciele raczej tłumaczą i interpretują niż implementują i działają w społecznej rzeczywistości. Stawiam się tym samym w grupie socjologów zaangażowanych, radykalnych (może?), pragmatystów.

Idea

Przystępując się do realizacji projektu „Preparing urban youth for further study and careers” prowadzonego w ramach International Research Network on Youth Education and Training (IRNYET), wychodzimy od kilku podstawowych obserwacji, które jakkolwiek oczywiste, często umykają refleksji socjologicznej.

Po pierwsze, należy wskazać na rolę systemu edukacji w generalnych procesach strukturotwórczych we współczesnych społeczeństwach. Edukacja stanowi, jeżeli nie podstawowy, to jeden z podstawowych podsystemów społecznych. Z niewiadomych przyczyn analizy edukacyjne pozostają na marginesie

Zawirowania systemu edukacji

Z perspektywy socjologicznych
warsztatów badawczych

Redakcja naukowa
Marta Zahorska

Recenzentka
Ewa Narkiewicz-Niedbalec

Projekt okładki i stron tytułowych
Elżbieta Chojna

Redaktor prowadzący
Katarzyna Sobolewska
Anna Kędziorek

Redaktor
Monika Szewczyk

Korekta
Bożena Gorlewska

Skład i łamanie
INPINGO Sp z. o.o.

Publikacja dofinansowana przez Wydział Filozofii i Socjologii
Uniwersytetu Warszawskiego

ISBN 978-83-235-0853-3

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
00-497 Warszawa, ul. Nowy Świat 4
e-mail: wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy: tel. (0 48 22) 55 31 333
e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Wydanie I
Druk i oprawa: Fabryka Druku

Spis treści

Wstęp	5
OCENA REFORMY EDUKACJI	13
<i>Renata Wawrzyniak-Beszterda, Mateusz Marciniak</i> Szkoła w doświadczeniach pierwszego rocznika reformy edukacji.....	15
<i>Piotr Długosz</i> Społeczne skutki zmian systemu edukacyjnego.....	29
ASPIRACJE EDUKACYJNE	51
<i>Jarosław Domalewski</i> Dynamika selekcji społecznych i edukacyjnych do szkół ponadgimnazjalnych.....	53
<i>Krzysztof Wasielewski</i> Zmiany poziomu aspiracji edukacyjnych młodzieży jako efekt adaptacji do nowych warunków społeczno-ekonomicznych.....	72
<i>Piotr Mikiewicz</i> Szkoła w procesie współtworzenia struktury społecznej – idea projektu międzynarodowych badań porównawczych „Preparing urban youth for further study and careers”	85
SZKOLNICTWO ZAWODOWE.....	95
<i>Krzysztof Bondyra, Wojciech Jagodziński</i> Gdzie ci fachowcy? Szkolnictwo zawodowe w Polsce wobec potrzeb rynku pracy	97
<i>Olaf Gwiżdż</i> Szkolnictwo zawodowe a wymagania rynku pracy – kontekst regionalny	113
EWALUACJA FUNKCJONOWANIA OŚWIATY W GMINIE.....	137
<i>Albert Terelak, Bolesław Klepajczuk, Sebastian Kołodziejczak</i> Socjologiczne konteksty projektowania zmiany w gminnym systemie edukacji	139